

ЧАСТИНА ДРУГА

VIII

СІЧОВИК

Велике село Піски. Розкинулось, розляглося і вздовж, і вшир, і впоперек на рівній низині, в балці, а перед самим селом мов хто борошна насипав — білого піску серед чорної землі. Так, наче хто білий килимок прослав, щоб витирати ноги, вступаючи в село. Посеред села стоїть невеличка старенька церковця, трохи перехилилася на один бік і вросла в землю. Не тільки покрівля, де-где й ребра поросли зеленим мохом. Проти церкви, на невисокому згірку, величезний палац світить дверима-вікнами... І палац оже, видно, давній, та ще й запущений. Стіни пооблупувані, — де-где вивалюється цегла; покрівля поржавіла; у вікнах шибок не долічишся. Мабуть, ніхто не живе в тому палаці, бо й двір нерозчищений — заріс густою муравою. Тільки дві протоптані узенькі стежечки тягнуться через увесь двір до двох невеличких будинків — по один і по другий бік палацу. Все те осунулось, опустилося... Так виглядали Піски перед волею.

А літ за півтори сотні не тільки цього палацу, а й самих Пісок і сліду не було. Там стояло невеличке сільце, або краще — невеличкі хутірці розсипались по балці, як стоги сіна зимою по степу. Мазанок було всього, може, хат з п'ять, а то все — землянки при самій землі, як могилки, повіддималися. Тільки один димар нагадував, що то не берлога звіряча, а людська оселя, що берегла людей од звіра і од лихої години. Землянка була з присінок, схожих на рів, та хати — льоху. У хаті була піч, де можна зварити їсти та погрітися; одним одно віконечко — мале, як оддушина у бджоляниках, виглядало збоку на шлях. Недалеко від землянки стояли кружком верби, мов зачаровані дівчата, а посередині — чорніла яма, обставлена очеретом. То — копанка для води. Огорожі — ніякої. То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді — ніхто цього і в думці не мав. Зайвої землі лежало неозорно перед тобою й за тобою... Приходь, заори, скільки хоч — ніхто тобі й слова не скаже. Хіба тільки сусідній пан полковник або сотник подумає: «Ловись, мов, рибко, мала й велика!» Поки там пан налагодиться сплести невода, рибка собі в затишку плодиться, прибуває, виростає... Серед пустих степів красуються, як квітники, веселі хутори, присілки, села; де-где вже посеред села й церква біліє, — ще здалека горить хрест на сонці...

Так уродилося багато сіл і хуторів кругом Гетьманського. Де був колись бір — стало велике село Бірки; серед ярів та байраків, мов з землі вирости, Байраки — Малі й Великі; там, де колись на лощині вовки вили та лисиці нори рили, — красується село Вовча Долина. Тоді заснувалися й Піски.

Оже, як не давно Піски настали, що вже почала вивітрюватись і людська пам'ять про їх настання, та людська пам'ять не сховала того: коли і як оселився у них захожий січовик Мирін Гудзь. Заховала тільки людська спомка, що цей Мирін був уже немолодий чоловік, коренастий, з довгими усами, з закрученим за ухо оселедцем та що він ще довго після того, як оселився, не кидав свого запорозького звичаю — воювання. «Воював, — казав він, — з ляшнею, воював з башею, воював з татарвою, а тепер воюватиму — з звіром!» І

дивись: скинув рушницю на плече та й потяг подовж поля — скільки оком зглянеш... Немає день, немає два, іноді й на третій не видно. А там — глянь! і несе шкур п'ять або шість вовчих.

Отак Мирін доки воював, доки бився, рубався, поки й сам не набіг на свого ззіра, що й його звоював. І ніхто другий звір той, як Марина Зайцівна — з піщанських-таки хуторів козака дочка.

Ішов якось раз Мирін з полювання додому. Сонце стояло на вечірньому прюзі, а ще як огнем пекло. Вітер подихав гарячий-гарячий... «Доходжу я, — каже Мирін, — до Зайцевого хутора — виморений, змочений потом. Пити — аж душа горить. Коли — зирк! — вискочила ласочка з земляної нори з відерцем у руках та скік у кружало верб, до копанки! Як забачив я відро, то у мене аж закипіло всередині... Піду, думаю, нап'юся води холодної... Іду. А дівчина нахилилась над копанкою, бере воду та стиха співає... Та таким же то любим голосом, таким важним співом — аж за серце хапа... Підходжу я... «Дівчино! — кажу, — дай лиш води напитися!» Вона глянула на мене — любесенько так... та й співати годі... А мені вже тоді й пити перехотілося... В її чорних, блискучих очах втопилася моя згага! Подає вона мені відро; нахилився я... «А бодай тебе, — кажу, — з такою водою... яка мутна та нечиста!» Та вже хотів був напитися... Вона — хвіть відро... Води — як не було, — тільки калюжка на землі стала. «Стривайте, стривайте, — заокотала дівчина, — я друге витягну!» Та за відро, та до копанки... Прихилилась, витягла. Та вже ж і вода! холодна та чиста, як сльоза... Напився я, — трохи чи не цілісіньке відро видув; подякував та й пішов... Приходжу додому. Що за знак?... з ума не сходить моя дівчина: так перед очима й вертиться... «Що за нечиста мати? — думаю. — От тобі й напився води!...» Переходить день, — все одно, що вчора. Минає другий, — не забувається... Піду на полювання, — вона мені, наче мара, з-за бур'янів привиджується!! Раз на вовка хука дав; удруге схибив; за третім разом заряд у пеньок всадив... Овва! зовсім здурів...

— Так воно ж, бачу, тільки на Січі добре козакувати, а на займанщині — хліб робити! — сказав сам собі та, діждавши неділі, і пішов до Зайця на хутір. Розказую йому свою пригоду та разом, ніби шуткуючи, й дочку сватаю. Гомонимо собі удвох... Кликнув Заєць Марину, — старої не було, за рік перед тим умерла... «Отак і так, — каже дочці: — сватає тебе Мирін. Чи підеш?» А вона — звісно, молода, сором'язна: «Не знаю», — одказує... «А хто ж зна?» — питає батько. Мовчить вона. Так ми удвох з Зайцем випили добре та й справу зробили. Узяв він та й поблагословив нас. А через тиждень, у неділю, пішли ми до попа на Побиванку та й повінчалися...»

З того часу заржавіла січова рушниця, злігся порох, розгубилося кремення. Став Мирін Гудзь поле орати та хліб пахати, а Марина — сина Івана колихати...

Серед широких та розлогих степів, на вільнім просторі, вирощував Івась свою молоду силу. Кров батьківська, січова, ще змалку обізвалася у жилах малої дитини. Найлюбішою забавкою було йому будувати та розоряти землянки, вали, окопи, шанці... Чуючи од батька страшні приповіді про війни та походи на Туреччину, на татарву, на панів-ляхів, — Івась перекладав усе те у дитячі іграшки. Оце зробить окіп та й давай його розвертати — буцім з бою бере... Батько дивиться, сміється. Любо старому рубаці згадати на своїй дитині свої

молоді літа! Він, було, Івася й підохочує: «Ану-ну, синку! учися змалу: на старість — як нахідка буде!»

Зате мати не дуже втішалася тими страшними іграшками. Івась у неї був одним один. Їй тяжко й страшно було подумати, що, як виросте її одинчик, а тут — не дай господи! схопиться яка завірюха з башею або з татарвою та замче її ясного сокола бозна за який край світа, — вона його, може, більше й не побачить... Там десь, в чужій стороні, серед кривавої січі, зложе він свою русяву голівоньку, а вона, мати, не закрие очей своїй рідній дитині: їх хижі орли з граками повикльовують, голодні вовки-сіроманці порозносять жовті кості... Хіба тільки зозулька, неутішна віщуня, принесе вісточку, що її син бідолашний поліг серед чистого поля!.. Важко матері, таке згадуючи: гірко та сумно на душі, боляче в серці — так, наче хто шматочок одриває од його... І Марина падала навколюшки, молила матір божу, щоб велика заступниця наслала мир на її рідну сторону і захистила від напасти! Жахаючись тії страшної хуртовини, яка тоді часто й густо підіймалася, материне серце боялося, щоб Івась у іграшках, бува, не привчився до неї. І, коли батько ті іграшки підхвалявав, Марина гримала на батька й на сина, що збив таку кептюгу коло землянки.

А ввечері, як не спиться Івасеві, візьме мати його русяву голівоньку у свої руки, цілує, милує і стихав любим голосом малює йому картину іншого життя... життя тихого пахарського побиту: літньої праці на своїй добрій ниві; зимньої лежні у теплій хаті, що як повна чаша; серед малих діток, що одно говоре, друге белькоче, а третє у колисці мугиче; серед добрих сусід, що — не дай, боже, хвороби — і одвідають, і провідають... не то, що січове товариство, котре всюди несе смерть за собою!

Івась після того хилився на материну руч. На другий день уже він не рив ровів, не копав шанців, не висипав окопів, не брав їх з бою, а ходив собі по городу або по полю та весело виспівував.

Такі речі разом вривалися у Івасеву голову. Дитина сама не знала: що робити, кого слухати. Оце батько розкаже про наїзди на Туреччину. На другий день Івась і воює з нею. А тут мати, увечері, своїм пестливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого: Івась кидає свої боїща та руйнування, любить красю світовою, квітучими рослинами, живлом усяким — пестить козачків, сонечко, коників, слухає дзвінку жайворонкову пісню... Гляне батько на дитину: той Івась, та не той! — не висипає окопів, не рие шанців, не бере їх боєм...

— А що ж ти, Йване, не береш свого Берестечка? — питає батько.

— Не хочу!

— Чому?

— Мати не велять...

— Чому?

— Кажуть: грішка змалечку привчатись, як з людьми битись... Треба з ними у миру жити!

— Бреши мати! То з добрими, то й у миру; а з лихими — коли їх не вкладеш, то вони тебе уложать...

Оже важчим здається Івасеві тихе, люб'язне материне слово, ніж суворе та грубе

батькове. Так що, як повернуло Івасеві на шістнадцятий рік, то він зовсім покинув іграшки у бої та став ходити біля волів, додивлятися до плуга, до борони. Спершу й це все було хлопцеві за іграшку, а далі — увійшло у його щоденні клопоти, близько припало до серця. Став він уже більше нудьгувати тоді, коли підласий або сірий віл захворіє, ніж од приповістки батькової за татарський набіг...

Мати раділа. Та й батько — не то, щоб легко було його січовому серцю дивитись, як замирала в синові лицарська вдача, а все ж і батько не дуже горював від того... Кругом уже старе лицарство розтавало. Не стало рівності — не стало братства. Козацька старшина, що колись, вибираючи, на її голови грудням кидали, щоб не зазнавалася, — позадирала тепер голови вгору, а прості козачі до самої землі понагинала... Дряпіжники, сутяжники, всякі військові товариші розкинули свої тенета — і, як зайців, ловили в них просту темноту... Не стало уже й гетьмана. Та й навіщо він тоді, кому він тоді здався?! Кругом Україну облягло панство, позалазило в саме серце — і, як те гайвороння, шматувало її полумертвий труп... Зажурились наші левенці — та вже було пізно!.. Та сама земля, котру вони довгими списами скородили, своїми кістками засівали, обороняючись од лютих ворогів, стала для них ворогом, од котрого приходилось тікати... Піднявся струс, біганина... З одного місця переходили люди на друге, шукаючи волі, бажаючи панів здихатись — не чужих, а своїх уже кривих панів!

Од панів тікали у козаки, давали військовим дряпіжкам басаринки, щоб записали у «компут козачий»; а козаки не вряди-годи шукали ласки у панів — бігали од козацької старшини, просилися «під протекцію»... А пан і старшина — як брати рідні! Ворон ворону ока не виклює. А часто — сам пан, сам і старшина... Хто сам собі ворог?

Правда, піщани ще були вільні. Та що з того, коли приходилось дождати, що от-от і їх залигають... А кругом неволя, кругом сум людський — нікому порадоньки дати. Піднялись були за Дніпром гайдамаки, та й ті повернулись у розбишаки, а не справжніх лицарів. А тут уже чутка: Текеля на Січі попорався!! Розтеклося товариство — хтб куди... Одні — в землю; другі — до турка; а треті — на Вкраїну, до плуга. Придубало їх щось два чи три й у Піски — та незабаром і померли. Тільки й пам'ятки, що церков почали будувати...

Все це переживав старий Мирін, за плугом ходячи; все це переболіло його гаряче серце, коло хазяйства нудячись... Зостався Мирін сам собі, як палець. Як дуб серед осичок в лісі, так він серед піщанської громади. Один одинцем! І син, його кривая дитина, цурався батьківського духу!! Сумне й недоладне прийшлося січовикові волочити життя на старість... І скрізь вороги — і ворогів немає, бо люди пониділи: ніхто не хоче прямо міряться силою! Всюди тихо, хоч умирай... А ще козака вдача гучно одкликала у старому серці; рука шукала потягатись з ворогом... Так же й ворога, окрім свого хатнього, немає... Сумно й глухо!

— Пустіє, глухне наш край! Незабаром й запліснявіє серед такої каламуті! — казав іноді Мирін, згадуючи давнє.

— І порядки які тепер настали!? Що воно за порядки?.. Свій свого у неволю правторить... Старшина козацтво унівець повернула... Усі землі посіла... Недаром у пісні співають: «Ой, дуки ви, дуки, позабিরали ви наші степи й луки!..» А тепер на них чужими

руками роботизну справляють... Ой, не так колись було у нас на Січі — у нашому козацькому краї! Усі рівні, усі вільні... Сьогодні ти отаман, а завтра — я! А землі — скільки хоч... Ори, сій, жни, де любішу місцину вибереш... Сказано: воля... А тепер?.. тепер що?.. Скажіть мені: до чого це йдеться?! Ні! немає добра... немає — та вже мабуть, його ніколи й не буде! — додасть, як гвіздком приб'є, та й замовкне.

Люди слухають, похнюпившись. Інші — потилицю скребуть...

Трохи згодом, оддыхавши, Мирін знову розчинає:

— З ляхами-панами ми билися, рубалися, вставали, як один чоловік... Навіщо? На те хіба, щоб нас нашою ж старшиною побито, у неволю повернено?! Це на те й вийшло: нашим салом та по нашій шкурі! Ну, й носить її, здорові, поки ще ціла... поки не здеруть... А через віщо все? Усе через те, що кожне само про себе дбає... Братове лихо — чуже лихо! Немає єдності — чорт має й волі! А якби гуртом забрали коси та шаркнули всю кропиву... От би — так! Чого дивитесь? Косіть, кажу! Косіть, а то гірше буде!..

Отак не раз і не два вигукує, було, розпалившись, п'яленький Мирін своїм сусідам, як посядуться де на гулянку, під неділю або під свято.

Піщани слухають, міркують... Дехто з давніших хліборобів і заспорить з Мироном: як і в старину добра та ладу не було, а були тільки бучі, колотнеча та сваволя.

Що ми тоді од ляшні та од татарви наруги прийняли! Що ми терпіли від турка та від москаля!.. Та часом і свій брат запорожець, як, було, убереться у хату, то й ладаном не викуриш... Розор був!

— А тепер? а тепер?? — кричить Мирін.

— А тепер — що? Тепер, спасибі богові, хоч тихо... У нас і хліб є, й скотинка прибуває, і захист безпечний... Живемо, як і люди!

— Живете? — кричить Мирін. — Нидієте, а не живете! цвітете... Та постойте, постойте трохи. Буде й вам те, що ведмедівцям! Попомнуть і вам боки, як подільцям!.. Тоді знатимете: чи живете, чи ні! Побачите... Видно вже — відкіль вітер віє...

— Поки хвалько нахвалиться — будько набудеться!

— Бевзні! нікчемники!.. пеньки головаті!! — закричить наостанку Мирін та й затихне...

Ті, що недавно виселились звідкіль-небудь до вільних Пісок, потягнуть руку за Мироном. Почнуть на всі боки кастити теперішні порядки, а найбільше — панів. Стануть розказувати, як у Гетьманському не тільки пан полковник над людьми знущався, а як пані полковниця черевиками зуби й очі вибивала, як по цілому тижню у колодках морила сердешних дівчат, як їм коси різала, голову дьогтем мазала і пір'ям натикала, як ніхто ні женився, ні заміж не йшов, не заплативши куниці...

— Та воно й правду каже дядько Мирін, — процідить хто-побудь крізь зуби. — Воно б то й викосити... та нікому!

Мирін сидить, насупивши брови, червоний, як жар, — мовчить. Видно тільки, як у його груди то підіймаються, то опускаються та як іноді з-під густих брів блискає блискавка...

Отак поспорять, покричать; одні поблагословлять, другі прокленуть тодішні порядки та й розійдуться. А на завтра — і ті, й другі знову за щоденну хліборобську працю.

— Хто таки нас займе?.. Вже коли за гетьманів не зайняли, то тепер — байдуже!

І порплиться кожен собі в господі, як курка на гнізді. Вимощує, підмощує, смиче, обсмикує, курчат висиджує... Ростуть Піски — і багатіють... Не вряди-годи — дивись: ні відсіль, ні відтіль та й вирветься який захожий: або з нової Січі, з-під турка (бо там віра турецька, земля бусурманська!), або з-за Дніпра, від ляхів — та все на вільні степи, все на вільні степи... Зопне курінь, викопає землянку, візьме жінку та й заживе тихим хліборобом. Глянь: землянка по землянці, мазанка по мазанці — з невеличких хутірців набралось хаток на ціле село, з улицями, з городами, з садками, з левадами! Спасибі запорожцям, і церков своя. Не треба вже до чужого попа йти ні дитини хрестити, ні шлюб брати.

Уже Івасеві за двадцять років минуло. Парубок літній — час би вже й про жінку подумати. Так же батько — не хоче про невістку й слухати. «Молодий ще!» — було, каже. У сина вже уси позакручувались, а Мирін, аби згадали про невістку, каже: «Ще молоко не обсохло коло губів!» Усе ще мов чогось дожидав старий: не раїв синові женитись. Тільки тоді вже, як почув Мирін, що зруйнували Очаків, кликнув Марину (синові старий січовик соромився про це нагадувати) та й каже:

— Нічого вже тепер дождати... Годі! Не так уже поцвіло все — хліборобським ледарством припало... Не козакувати вже ні нам, ні дітям нашим... Не треба нас!! Минулося козаچه царство, настало хліборобське господарство... Пора й синові хазяїном стати... Час йому пошукати дружини — своє кубло звисти!

А мати — давно вже й дівчину нагляділа. У заможного козака Кабанця була одним одна дочка Мотря. Уродлива, моторна дівчина; працьовита і невсипуща хазянка. Мати синові: так і так — оте й те казав батько. У Івася аж усміх пробіг по лиці. Рає мати синові Мотрю. А в сина давно вже серце он як тіпається, як де зустрінеться з Мотрею.

Порадилися отак; поблагословив батько з матір'ю святим хлібом Івана; важко здихнув старий; мати заплакала — і вирядили старостів до Кабанця.

Кабанець добре знав старого Мирона, знав Марину і рід Маринин. Все люди чесні, роботящі, не волоцюги, не п'яниці. Чого ще?

— Як знаєш, дочко! — каже Мотрі. А Мотря стоїть коло печі та в запічку колупає... Почервоніла, розгорілася — ще краща стала, ніж була.

— Як мати скажуть... — одмовляє батькові.

— А що, стара? — Кабанець своїй жінці: — Кажи ще ти!

— Та що ж мені казати? Марина жінка добра... Мирін трошки крутенький... Та хіба їй з Мироном жити?.. А Іван парубок — хоч куди!

— Ну, то й будьмо сватами! — одказав Кабанець старостам.

Пов'язали молодим руки, поблагословили їх святим хлібом з сіллю. Вернувся Іван з великою радістю: принесли старости обмінений хліб в батькову хату.

Через два тижні повінчали молодих.

Зажив Іван Гудзь з своєю молодією дружиною тихо та мирно, люб'язно — спокійним хліборобським життям. Землю паше, добро складає. Мотря порядкує з свекрухою в хаті. Живуть — як мед п'ють... А тут уже й дітки пустилися. Породила Мотря за три роки трьох синів, як соколів. Є бабі на старість утіха й забавка! А хлоп'ята справді вдалися — нівроку:

один Максим, другий Василь, а третій Онисько — здорові, червонощокі, повні! Раділо серце батькове та материне, на їх дивлячись; раділа й стара Марина, гойдаючи онуків... Один тільки Мирін на все чогось понуро дивився... Одначе й він частенько садовив на коліна до себе Максима — і, поки дитина забавлялася його здоровенними сивими усами, він йому розказував грізні приповіді про давні чвари...

Од тих переказів січова кров голосно загомонила у серці малого онука. Максим полюбив діда більше батька, матері; приишлись йому до вподоби його розкази страшні, а іноді й смішні; полюбились йому дідові вичити — розумні, правдиві, добрі... Уподобав і дід свого цікавого й моторного онука. На крайнім порозі життя оддав старий своє, літами та негодами побите, серце малій дитині! Старість побраталась з молодістю, — молодість прилипла до старості. Жили одним життям; тішились однією втіхою; сумували одним сумом... Старий січовик натхнув свою душу в молодесеньку душу онука!